

MÜSLÜMANLARIN GÖZÜNDEN I. HAÇLI SEFERİ VE SELÇUKLULARIN HAÇLILARA KARŞI SAVUNMASI*

Zehra Odabaşı

Öz

Haçlı Seferleri, Doğu ve Batı ya da Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında yaşanan ve yaklaşık iki yüzyıllık dönemi kapsayan bir mücadele sürecidir. Bununla birlikte Haçlı Seferleri üzerine yapılan akademik araştırmaların büyük bir kısmı Avrupa merkezlidir ve Ortaçağ Batı dünyası uzmanlarınca yazılmıştır. Müslüman perspektifine ilişkin izlenimleri eksik ve çarpık olan bu bakış açısının değiştirilmesi, Haçlı Seferleri Tarihini yeniden ve Doğu/Müslüman bakış açısıyla ele almakla mümkündür. Bu çalışmada, I. Haçlı Seferi ekseninde Haçlı Seferlerine karşı Müslümanların ilk tepkileri, Selçuklu Devleti'nin içinde bulunduğu durum ve Selçuklu başkenti İznik'in Haçlılar tarafından ele geçirilişinden sonra Frenkler ile Türkler arasında meydana gelen mücadeleler ile Urfa, Antakya, Maâretu'n-Numân ve Kudüs şehirlerinin düşüşü ele alınacaktır. Araştırmanın kaynaklarını konu ile ilgili vakayinameler, tezkireler ve coğrafya eserleri oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Haçlı Seferleri, Selçuklu Devleti, Savunma, İslâm Tarihçileri.

* Bu makale, III. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti, Selçuklular ve Haçlılar Sempozyumu'nda (8-10 Nisan 2016) sunulmuş olan bildirinin genişletilmiş halidir.

Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, ze.odabasi@hotmail.com

The First Crusade and the Defense of Seljuks against the Crusaders from the viewpoint of Muslims

Abstract

The Crusades are a period of struggle between the East and the West, or between Muslims and Christians, covering nearly two centuries. However, much of the academic research on the Crusades is European-centered and written by experts of the Middle Ages of the West. Changing this viewpoint whose impressions about the Muslim perspective are incomplete and distorted is possible by reconsidering the History of the Crusades from an East / Muslim point of view. In this study, the first reaction of the Muslims against Crusades, the situation of the Seljuk State, the struggles between Frenk and Turks after the seizure of Seljuqan capital İznik by the Crusaders and the collapse of Urfa and Antakya cities will be discussed in the axis of the first Crusade. The sources of the research constitute the chronicles, biographies and geographical studies related to the subject.

Keywords: Crusades, Seljuk State, Defense, Islamic Historians.

Giriş

I. Haçlı Seferi'nin nedenleri konusunda birçok farklı görüş bulunmaktadır. Bazı tarihçiler İslâm'ın VII. yüzyıldaki yükselişinin ve Hıristiyanların kutsal toprağı Filistin'i fethinin I. Haçlı Seferi'ne sebep olduğunu öne sürerken, kimileri de VIII. yüzyıldan itibaren Müslümanların eline geçmiş bulunan Doğu Anadolu ve Kuzey Suriye bölgesinin Bizans İmparatorluğu tarafından X. yüzyılda yeniden zaptı ile başlayan olaylara odaklanmaktadır. Bizans İmparatoru II. Basileios'un 1021-22 yılında başlattığı ve haleflerinin devam ettirdiği Doğu Anadolu'yu ilhak politikası neticesinde Çukurova ve çevresine silahsızlandırılan Ermeni askerî aristokrasisinin yerleştirilmesi, imparatorluğun doğu sınırlarını zayıflatmış ve kısa bir süre içerisinde Selçukluların bölgedeki ilerleyişine imkân vermiştir¹. Bir başka önemli olay ise, İslâm topraklarının merkezinde ve doğusunda kalan bölgelerin büyük bölümünü XI. yüzyılda Selçukluların fethetmesidir. Bu fetihler söz konusu bölgelerdeki Şîi siyasi gücünü kırarak Sünnî İslâm'ın yeniden canlanmasına yol açmış ve neticede bu canlanma Haçlı Seferlerinin yenilgiye uğramasındaki en temel nedenlerden biri olmuştur.

Bizans İmparatoru I. Aleksios Komnenos, Bizans'ın kendi askerî ve diplomatik çabalarının Anadolu'da kaybedilen toprakları geri almaya yeterli olmadığını düşünerek 1095 yılında Batı Avrupa'daki Hıristiyan devletlerden destek istemeye karar vermiştir². Bu durum, I. Haçlı

1 Sirarpie Der Nersessian, *The Armenians*, (London: 1969), 44.

2 Aleksios'un Avrupa'dan yardım istediği ve yardım talebinde bulunurken Batılı Hıristiyanların dinî duygularına neden hitap ettiği modern araştırmacılar tarafından birçok defa ele alınmıştır. Tartışmaların merkezinde Aleksios'un 1091 veya 1092'de, birkaç yıl önce kutsal topraklardan dönerken İstanbul'dan geçmiş olan Flandre Kontu Robert'e göndermiş olduğu bir mektup ve 1095'te Türklere karşı Batılı Hıristiyan liderlerden yardım istemek için Piacenza Konsili'ne gönderdiği elçi vardır. Aleksios Flandre Kontu Robert'e gönderdiği mektupta, Bizans İmparatorluğu'nun Peçeneklerin ve Türklerin baskısı altında olduğunu belirtip Doğu Hıristiyanlarının içinde bulunduğu zor durumu durumunu tasvir etmiştir. Bu konuda bkz. Alexander A. Vasiliev, *History of the Byzantine Empire 324-1453 Volume II* (Madison: The University of Wisconsin Press, 1952), 26-29. Öte yandan Anna'nın ifadesinden anlaşıldığına göre bunu takiben Bizans sarayında hakim olan görüş, Kudüs'ü kurtarmak için Türklere karşı savaşa gidiyormuş gibi davranan Haçlıların asıl niyeti yeni topraklar ele geçirmek ve fırsat bulurlarsa İstanbul'u hedef almaktı. bkz. Anna Komnena, *Alexiad*, çev. Bilge Umar (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1996), 308-309.

Seferi'ni başlatan olay olarak görülebilir. Nitekim I. Aleksios ile Haçlı komutanları arasındaki siyasî pazarlıkların seferin gelişim süreci üzerinde doğrudan etkisi olduğu açıkça görülmektedir³. I. Haçlı Seferi komutanları Bizans'ın siyasî talepleri ile toprak isteklerini gönülsüz de olsa kabul etmiş ve dönemin kaynaklarının da belirttiği üzere, ele geçirilecek olan tüm bölgeler Bizans'a ait sayılmıştır⁴.

İstanbul'daki siyasî faaliyetlerin göz ardı edilen bir diğer yönü Bizans ve Fâtımî Devletleri arasındaki yazışmalardır. Bunların metinleri günümüze ulaşmamakla birlikte Halepli Tarihçi Azîmî Haçlı ordusunun gelişine dair haberleri Bizans yönetiminin 1095'te Müslümanlara iletildiğini bildirmektedir⁵. I. Aleksios'un Selçukluları veya Suriye'de bulunan Selçuklu emîrlerini yaklaşan Haçlı tehlikesi konusunda uyarmadığı bilinmektedir. Dolayısıyla kaynakların Bizans ile Fâtımîler arasındaki diplomatik yazışmalara atıfta buldukları anlaşılmaktadır. Fâtımîlerin

3 Anna eserinde, Bizanslıların Haçlılara ve Frenklere şüpheyle baktıkları ve onları kendilerini kurtarmaları için çağırdıkları müttefikleri olarak görmedikleri görüşünü yansıtır: “Gerçek şu ki, daha sıradan halk, efendimizin mezarında ibadet etme ve kutsal yerleri ziyaret etme arzusuyla ayartılıyordu, fakat daha hain karakterlerin (özellikle Bohemond ve onun gibiler) daha gizli bir amacı vardı, çünkü onlar bu yolculuklarında başkentini kendisini ele geçirmeyi umuyor ve onun ele geçirilmesini seferin doğal bir sonucu olarak görüyorlardı”, bkz. Komnena, *Alexiad*, 311. I. Haçlı Seferi'nde Haçlı ordularından birine eşlik eden Frenk tarihçi Fulcherius Carnotensis, Anna Komnena'nın iddiasını teyit eder ve imparatorun hangi önlemleri aldığını yazar: “... fakat şehre girmeye çalışmadık, çünkü imparator kabul etmedi (çünkü ona zarar verecek bir komplo kuracağımızdan korkuyordu). Bu yüzden günlük erzacağımızı surların dışından almamız gerekiyordu. Bunlar vatandaşların imparatorun emriyle bize getirdiği erzaktı. Her saat beş veya altı kezden başka şehre girmemize izin verilmiyordu”. Fulcher of Chartres, *A History of the expedition to Jerusalem 1095-1127*, çev. Frances Rita Ryan, (Knoxville, 1969), 78; Ebru Altan, “Birinci Haçlı Seferi'nin Bir Görgü Tanığı: Fulcherius Carnotensis,” *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi (2001-2002)*, Prof. Dr. İsmet Miroğlu Hatıra Sayısı, sy. 37 (2002): 45-49.

4 Anlaşılan Aleksios'un I. Haçlı Seferi sırasındaki düşüncesi, Türklerin başkentten çıkarılması için paralı askerlerin gelmesidir, büyük bir kutsal seferin düzenlenmesi değil. Anna, Haçlıların emniyetinin imparatorun kaygılarından biri olduğunu, çünkü onların Hıristiyan olduklarını yazmış fakat Haçlılardan “onlar” diye bahsederek Bizanslılar ile Haçlılar arasında açık bir ayırım yapmıştır, bkz. Komnena, *Alexiad*, 439; Ali Sevim, *Azîmî Tarihi-Selçuklularla İlgili Bölümler* (Ankara: TTK Yay., 2006), 36; Işın Demirent, “Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri”, *Tarih Dergisi*, Prof. Dr. Hakki Dursun Yıldız Hatıra Sayısı, sy. 35 (1994): 65-78.

5 Sevim, *Azîmî Tarihi-Selçuklularla İlgili Bölümler*, 35.

amacı muhtemelen Selçukluların mağlup edilmesinden sonra Lübnan ve Filistin bölgelerini tekrar ele geçirmektir.

Neticede, XI. yüzyılın sonlarına doğru Batı Avrupa’da özellikle Vatikan Kilisesi’nin büyük çabaları sonucunda asıl hedefi “Kutsal toprakları kurtarmak” şeklinde ifade edilen ancak Anadolu ile birlikte bütün Yakındoğu’da hakimiyet kurmayı planlayan siyasî amaçlı askerî bir hareket sahneye konulmuştur⁶. Böylece I. Haçlı Seferi sonucunda Urfa Kontluğu (10 Mart 1097), Antakya Prinkepsliği (3 Haziran 1098), Kudüs Krallığı (15 Temmuz 1099) ve Trablus Kontluğu (1109)⁷ adlarını taşıyan Haçlı Devletleri kurulmuş ve Ortadoğu’nun siyasî görünümü değişmiştir.

I. İslâm Kaynaklarına Göre I. Haçlı Seferi’nin Düzenlenme Nedeni

Haçlı kaynaklarındaki nispeten zengin bilgilerle karşılaştırıldığında, Müslüman tarafında I. Haçlı Seferi yeterince belgelendirilmiş değildir. Bunun nedeni, bu hareketin gerçek mahiyetinin başlangıçta İslâm dünyası açısından tam olarak kavranamamış olmasıdır. Bu nedenle İslâm Tarihi kaynaklarında özellikle I. Haçlı Seferi ve Anadolu ile ilgili detaylı bilgiler yer almamaktadır. Bu sefer hakkında Selçuklular tarafından kaleme alınmış herhangi bir belge de maalesef mevcut değildir. I. Haçlı Seferi’ni izleyen yüzyıllarda bazı tarihçilerin bu konuda neler yazdıkları ve darü’l-islâma yönelik bu beklenmedik istilayı nasıl yorumladıkları incelendiğinde ise I. Haçlı Seferi’ne dair farklı dönemlerde yazılan birçok Müslüman anlatımı arasında benzerlikler bulunmaktadır. İlk Haçlı Seferi ile ilgili kısmi bilgiler veren doğu kaynakları İbnü’l-Kalânîsî, el-Azîmî, İbnü’l-Esîr ve en-Nüveyrî ile yerli Hıristiyan yazarlardan Anna Komnena, az da olsa Ioannis Zonaras, Süryani Mikhail ve Urfalı Mateos’un eserleridir.

İbnü’l-Kalânîsî ve el-Azîmî, I. Haçlı Seferi’nden bahsetmelerine rağmen, İbnü’l-Kalânîsî, Frenklerin bölgeye geliş nedeni üzerinde durmadan doğrudan sefer hakkında bilgi vermiştir⁸. El-Azîmî ise Hıristiyan

6 Demirkent, “Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri”, 66-67.

7 Birsal Küçükspahioğlu, *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi* (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2007).

8 İbnü’l-Kalânîsî, *Zeyl Tarih-i Dimaşk (The Damascus Chronicle of the Crusades)*,

hacıların 1093-94'te Kudüs'ü ziyaretten mahrum bırakılmalarına, doğrudan bir savaş sebebi olarak değinen tek yazardır ve Haçlıların Doğu Akdeniz'e gelişini bu sebebe bağlamaktadır⁹. Müslüman tarih geleceğindeki bir diğer çizgi de I. Haçlı Seferi'nin nedenini Fâtımîlerin, Mısır'ı Selçuklulardan korumak üzere Haçlıları Suriye ve Filistin'e saldırmaya davet etmeleri yönündeki ithama bağlamaktadır. Bunlardan İbnü'l-Esîr, I. Haçlı Seferi'nin başlamasından söz ederken suçu doğrudan Fâtımîlere yükleyen bir ifadeye yer vermiştir: “Söylenenlere göre Mısır'ın Ali soyundan gelen hükümdarları Selçuklu Devleti'nin kudretini ve gücünü görünce, onların Gazze'ye kadar olan Suriye topraklarını fethettiğini, böylece önlerinde Mısır'a saldırıyı engelleyecek bir eyalet kalmadığını ve Selçuklu komutanı Atsız'ın Mısır'a girip ülkeyi muhasaraya aldığını görünce korktular ve Frenklere haber gönderdiler. Kendileri ile Müslümanlar arasına girecek şekilde Frenkleri Suriye'yi ele geçirmeye davet ettiler”¹⁰.

Memlûk tarihçisi en-Nüveyrî ise, I. Haçlı Seferi'nin daha kapsamlı yönleri üzerinde durmaktadır. En-Nüveyrî'ye göre, “Endülüs'te 1085 yıllarında Müslümanlar arasında meydana gelen parçalanma İslâm ülkelerinin düşmanlarca ele geçirilmesine neden olmuştur. Ele geçirdikleri ilk yer, 1068'de Endülüs'teki Tuleyde (Toledo) şehridir”¹¹. En-Nüveyrî ardından, İbnü'l-Esîr gibi Normanların Sicilya'yı zaptıyla Haçlıların Doğu Akdeniz'e gelişi arasında bağ kurmaktadır. Dolayısıyla İslâm tarihçilerinin zihninde Haçlı Seferlerinin nedeninin tam olarak anlaşamadığı ve farklı sebeplere bağlandığı anlaşılmaktadır.

Suriye Selçukluları yerleşmiş oldukları bölge itibarıyla Haçlılar ile en çok mücadele eden devletlerden biri olmuştur. İslâm Tarihi kaynakları Türk-İslâm dünyasının Haçlı harekâtına verdiği tepkilere ilişkin bazı ilginç bilgiler sunmaktadırlar. İslâm tarihçileri I. Haçlı Seferi as-

kısmen çev. H. A. R. Gibb (Cambridge: 1971), II: 42.

9 Sevim, *Azîmî Tarihi-Selçuklularla İlgili Bölümler*, 33.

10 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi'l-Tarih X*, çev. Abdülkerim Özaydın (İstanbul: 1987), 101-103.

11 Şihâb ed-Dîn Ahmed b. 'Abd el-Vehhâb en-Nuveyrî, *Nihâyet el-Ereb fi Funûn el-Edeb*, XXVIII, Tah. Necîb Mustafa Fevvâz-Hikmet Kaşlı Fevvâz (Beirut: 2004), 198 v.d.

kerlerinden birçoğunun önce İstanbul'da toplandığını ve Anadolu'yu geçerek Suriye'ye doğru ilerlediklerini bildirmişlerdir. Haçlılar ile Bizans imparatoru arasındaki ittifak ve iki tarafın daha sonra bozulması da kaynaklara yansımıştır. Azîmî 1097 yılı hakkında şu ifadeleri kullanmıştır: “*Frenk filoları Konstantinopolis limanında 300.000 adamla görüldü, başlarında altı kral vardı. Bizans kralına ele geçirecekleri ilk kaleyi teslim edeceklerini yeminle bildirdiler, ama bu sözlerini tutmadılar*”¹². İslâm kaynakları bunun yanında, Haçlı ordusunun Anadolu'dan geçerken Türkler tarafından alınan önlemlere de değinmişlerdir. İbnü'-Kalânîsî, I. İzzeddin Kılıç Arslan'ın Haçlı ilerleyişini durdurma yönündeki çabalarını şöyle anlatmaktadır: “*Frenklerin mecburen geçeceği nehir geçitlerini, patikaları ve yolları tuttu ve eline geçenlerin tamamına hiçbir merhamet göstermedi*”¹³. Azîmî de, Türklerin Haçlı gemilerini yakıp su kaynaklarını da abluka altına aldıklarını belirtmek suretiyle bu konuya kısaca temas etmiştir.

Haçlı Seferleri sürecinde yerli Hıristiyanlarla Haçlılar arasında da çok yönlü ilişkiler gelişmiş, ancak Haçlılar yerli Hıristiyanlara Müslümanlarla ortak geçmişleri nedeniyle hiçbir zaman tam olarak güvenememişlerdir¹⁴. Belirli durumlarda karşılıklı olduğu anlaşılan bu duygular yerli Hıristiyanlardan olan Ermeni müellifi Urfalı Mateos'un eserine “...Haçlıların ortaya çıktıkları günden beri bütün alâmetlerin tahribat, ölüm, katliam, açlık ve türlü türlü felaket”¹⁵ şeklinde yansımıştır. Süryanî Mikhaîl de Bohemund'un 1100 senesinde kuzeye yaptığı seferde Danişmendlilere esir düşmesinin nedenini Ermenilerin üzerine

12 Sevim, *Azîmî Tarihi-Selçuklularla İlgili Bölümler*, 36; Aleksios İznik'in Haçlılar tarafından değil, kendi memurları tarafından devralınmasından yanaydı. Anna'nın anlattığına göre: “*Uygun bir fırsat çıktığında Nikaia'yı kendisi ele geçirmeyi tasarladı (onlarda halihazırda yapılan anlaşmaya göre) Keltlerden almaktansa bunu tercih ederdi. Bu fikrini kendine sakladı, fakat bu görevi Butumites'e (tek sırdaşı) verdi. Butumites'e, Nikaia'daki barbarları her türden güvenceyle ve tam bir genel af vadediyle, fakat aynı zamanda Keltler şehri ele geçirdiğinde başlarına gelecek ceza -hatta katliam- anlatılarak ikna etme talimatı verdi*”, bkz. Komnena, *Alexiad*, 331.

13 İbnü'l-Kalânîsî, *Zeyl Tarih-i Dımışk*, 42.

14 Aydın Usta, *Müslüman-Haçlı İttifakları, Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri* (İstanbul, 2008), 78.

15 *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrant D. Andreasyan (Ankara: TTK Yay., 2000), 202.

yüklemiştir¹⁶. Haçlılar ile yerli Hıristiyanlar arasındaki karşılıklı güvensizliğe rağmen ilişkiler sosyal ve ekonomik çıkarların gerekliliği nedeniyle devam etmiştir.

A. İznik'in Düşüşü

İslâm dünyasında Haçlılara karşı Anadolu'da ilk mücadeleyi veren Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan olmuştur. Ancak Sultan başlangıçta bu hareketin mahiyetini tam olarak anlayamadığı için Haçlıları durdurmada başarılı olamamıştır. Süleymanşah ve Melikşah'ın ölümlerinin ardından Türk-İslâm dünyasında bunalım yaşandığı bir sırada Haçlı Seferlerinin başlaması Batılılar adına bir zamanlamadır; ancak Sultan'ın bu sırada Malatya'da bulunması daha ziyade onun bu hareketin mahiyetini kavrayamamasından kaynaklanan bir hata olarak değerlendirilebilir. Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Kılıç Arslan, Haçlıların öncüsü niteliğinde olan Pierre l'Ermitte ve adamlarına karşı İznik yakınında kazandığı kolay zafer (21 Ekim 1096) onun Haçlı hareketini küçümsemesine yol açmıştır. Batı'dan gelen bu tehdidi ciddiye almayan Sultan, Haçlıların hiçbir zaman İznik'e kadar ilerleyemeyeceklerine dair duyduğu güvenle eşini, çocuklarını ve bütün hazinesini İznik şehrinin surları içinde bırakarak Malatya'yı fethetmiştir¹⁷. Ancak Haçlı kuvvetlerinin Pelekanon'da toplandıkları ve büyük bir tehlikeyle karşı karşıya oldukları haberini alan I. Kılıç Arslan ordusunun bir kısmını önden İznik'e göndermiş, kendisi de derhal Malatya kuşatmasını kaldırarak başkentini kurtarmak üzere harekete geçmiştir. Ancak sultanın birlikleri buna rağmen Haçlıların İznik'e yürüyüşünü engellemekte geç kalmıştır. Haçlı komutanlarından Raymond, Godefroi ve Tankred'in ordusu ile Selçuklular arasında bütün gün süren mücadelelerde Türkler ilerleyememiş ve sultan Haçlı ordusunun sayıca kendi kuvvetlerinden

16 *Süryanî Patrik Mihail'in Vekayinâmesi (1042-1195)*, çev. Hrant D. Andreasyan (Ankara: 1944), 47.

17 Urfalı Mateos İzzeddin Kılıç Arslan'ın Malatya'ya taarruzunu anlatarak, Franklar İznik'e saldırırken onun Malatya'da savaş halinde olduğunu kaydetmiştir. Bkz. *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, 187; Anna Komnena eserinde, İznik'in düşüşünden sonra sultanın kız kardeşi ile Çaka Bey'in kızı olan sultanın eşi ve çocuklarının Bizans İmparatoru tarafından misafir edilerek kurtulma parası istenmeden I. İzzeddin Kılıç Arslan'a gönderildiğini anlatmıştır. Bkz. Komnena, *Alexiad*, 328-329.

çok üstün olması nedeniyle geri çekilmeye karar vermiştir¹⁸. Neticede Aleksios Komnenos tarafından gönderilen ek kuvvetlere karşı koyamayan Türkler, Bizans kumandanı Manuel Butumites ile teslim şartları konusunda anlaşarak altı hafta süren bir kuşatmadan sonra başkent İznik'i 19 Haziran 1097 tarihinde Bizans'a teslim etmişlerdir¹⁹ Haçlı ordusu ise İznik'ten ayrıldıktan sonra Eskişehir-Akşehir-Konya-Ereğli yolu üzerinden Antakya'ya inmeyi planlamaktadır²⁰.

Sultan Kılıç Arslan, İznik'i kuşatmadan kurtarma girişiminin başarısız olması üzerine, kuvvetlerini yeniden toplamak ve Danişmendlilerle barış ve Haçlı tehlikesine bir ittifak anlaşması yapmak üzere doğuya doğru çekilmiştir. Kısa bir süre sonra da yanında Kayseri Emîri Hasan Bey ve Danişmendli ordusu ile geri dönerek Eskişehir (Dorylaion) yakınlarında Haçlıları beklemeye başlamıştır. İbnü'l-Kalânîsî I. Kılıç Arslan'ın Haçlı ilerleyişini durdurma yönündeki çabalarını şu şekilde anlatmaktadır: “*Frenklerin mecburen geçeceği nehir geçitlerini, patikaları ve yolları tuttu ve eline geçenlerin tamamına hiçbir merhamet göstermedi*”²¹.

İznik şehrinden geri çekilen I. Kılıç Arslan Haçlıları durdurabilmek için hazırlıklara başlamış, gözcüleri aracılığıyla Haçlı ordusunun ilerleyişi hakkında bilgi edinerek saldırmak için uygun fırsatı kollamıştır. Anadolu'da ilerlemeye devam eden Haçlı kuvvetleri ise biri Norman, diğeri Fransız komutanlar liderliğinde ikiye bölünmüştür. Bohemund

18 Anna, Sultan Kılıç Arslan'ın “*Keltlerin tutsağı olmaktansa şehri Aleksios'a teslim etmeyi tercih ettiğini*” yazmıştır, bkz. Komnena, *Alexiad*, 335.

19 Anna, Aleksios'un görevlendirdiği Butumites'in şehri teslim alması hakkında da sunları söyler: “*İmparatorun vaadlerine güvenen sakinler Butumites'in şehre girmesine izin verdi. O da Tatikios'a bir mesaj gönderdi 'Ay artık elimizde. Şimdi surlara yönelik saldırılar için hazırlıklar yapılmalı. Bu görev de keltlere verilmeli, fakat surların etrafındaki savaş haricinde hiçbir şey onlara bırakılmamalı'. Bu aslında Keltleri, şehrin Butumites tarafından savaş sırasında ele geçirilmiş olduğuna inandırmayı amaçlayan bir hile idi. Aleksios tarafından dikkatlice tezgahlanan ihanet oyunu bu şekilde gizlenecekti. Çünkü imparator, Butumites tarafından yürütülen müzakerelerin Keltlere ifşa edilmemesini istiyordu*”, bkz. Komnena, *Alexiad*, 337; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Fikret Işıltan (Ankara: 1986), I: 136.

20 Haçlı ordusunun Anadolu'da takip ettiği güzergâh için bkz. Ebru Altan, “Haçlı Ordularının Anadolu'da Geçtiği Yollar”, *Belleten* LXV, sy. 243 (2001): 571-582.

21 İbnü'l-Kalânîsî, *Zeyl Tarih-i Dımışk*, 42.

idaresindeki Haçlı ordusu Eskişehir yakınındaki Sarısu Ovası'na ulaştığında Haçlı ordugâhı kısa bir süre içinde Türkler tarafından sarılmıştır. Haçlılar Türkleri saymakla bitmeyecek kadar çok görmüşler ve endişeye kapılmışlardır. Anna Komnena, yalnız Kayseri Emîri Hasan'ın komutasında bile ağır donanımlı 80.000 askerin bulunduğunu kaydetmiştir²². Gerek her iki ordunun da kalabalık sayıda bulunması²³, gerekse savaşı her iki tarafın kaçma durumuna düşmek istememesi nedeniyle iki taraf arasında şiddetli bir savaş meydana gelmiştir. Ancak kısa bir süre sonra Godefroi, Hugue ve Raymond komutasındaki ikinci kol ordu Haçlılara yetişince, Selçuklu ordusu iki ordunun birleşmesini önleyememiştir. Elde edecekleri ganimetin ümidiyle tekrar saldırıya geçen Haçlı ordularına karşı, yeni bir taarruza hazırlıklı olmayan Türkler bir de Adhemar'ın muhtemelen Porsuk Vadisi üzerinden gelen şaşırtma taarruzuyla karşılaşınca Türk hatları çözülmüş ve ordu panik halinde dağılmaya başlamıştır. 1 Temmuz 1097 yılında Eskişehir dolaylarında gerçekleşen Dorylaion²⁴ Muharebesinde Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan komutasındaki Selçuklu ordusu yenilgiye uğramıştır. Selçuklular bütün karargâhlarını olduğu gibi düşmana bırakmışlar, sultanın ve beylerin çadırları bütün hazineleriyle Hıristiyanların eline geçmiştir²⁵. Yine de *Gesta Francorum*'un anonim müellifi iyi birer savaşçı olmaları dolayısıyla eserinde Türkleri takdir etmiş ve Türklerin Hıristiyan olmaları durumunda dünyanın en şecaatli ve asil milleti olabileceklerini düşünmüştür²⁶. I. Kılıç Arslan çeşitli askeri stratejilerle Haçlı ordularına zarar verse de onların güneye doğru ilerlemelerini engellememiştir. Önce Selçuklu başkentini, sonra da sultanî çadırlarını

22 Komnena, *Alexiad*, 332.

23 *Anonymi Gesta Francorum et Aliorum Hierosolimitorum*, nşr. H. Hagenmeyer (Heidelberg: 1890), 90.

24 Dorylaion, bugünkü Eskişehir'in yaklaşık 3-4 kilometre kuzey batısındadır. Savaşın yeri hakkında net bir fikir birliği yoktur. Anna Komnena burayı "Dorylaion Ovası" olarak isimlendirmiştir. Bkz. Komnena, *Alexiad*, 487.

25 Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 142-143.

26 *Anonymi Gesta Francorum et Aliorum Hierosolimitorum*, IV/1: 150; Bırsel Küçükspahioğlu, "Sultan I. Kılıç Arslan'ın Eskişehir Yakınında Haçlılara Karşı Büyük Mücadelesi: Dorylaion Savaşı (1 Temmuz 1097)," *Tarih ve Uygurluk İstanbul Dergisi*, 4 (2013): 135-144.

ve hazinesinin büyük bir kısmını kaybetmiş olan sultan kaçıışı sırasında Selçuklu ordusuna katılmak için geç kalmış olan Suriyeli Türklerden bir birliğe rastladığında onlara, Frankların tahmin ettiğinden daha çok sayıda ve daha kuvvetli olduklarını söylemiştir. İbnü'l-Kalânîsî eserinde, Türklerin ağır yenilgiye uğradıklarını açıkça belirtmiştir. İbnü'l-Esîr ise bu yenilgiye tek bir cümleyle değinmiştir: “(Frenkler) onunla (Kılıçarşlan) çarpıştı ve onu Recep 490 (1097)’de bozguna uğrattı” şeklinde²⁷. Belki de coğrafi olarak kendilerine uzak bir bölge olan Anadolu’da yaşanan olaylar İslâm tarihçileri açısından çok fazla önem arz etmediğinden kaynaklarına detaylı bilgiler yansımamıştır. Ancak Haçlı tehdidi Suriye ve Filistin gibi daha büyük önem verilen bölgelere yaklaştıkça kaynaklardaki bilgiler de daha detaylı hale gelmiştir.

Dorylaion Savaşı’ndan sonra Haçlıların Anadolu’da ilerleyişinin önünde hiçbir engel kalmamış ve Haçlı ordusu I. Kılıç Arslan’ın geri çekilirken yakıp yıkarak çorak hale getirdiği bölgelerden ilerleyerek Akşehir ve Sultandağı üzerinden Konya’ya ulaşmıştır. Burada erzak ikmali yapan ordu, Ereğli’ye geldiğinde ikiye ayrılmıştır²⁸.

II. Urfa’da Haçlı Hakimiyetinin Kurulması

Haçlılar Ereğli’de bulunduğu sırada ordunun asıl kısmı Kayseri, Maraş üzerinden Toros Dağlarını aşarak Antakya’ya doğru hareket etmiş, doğuda bağımsız bir devlet kurmak isteyen Tankred ise yüz şövalye iki yüz yayadan oluşan küçük bir birlikle Gülek Boğazı üzerinden Çukurova’ya yönelmiştir. Yine doğuda bağımsız bir devlet kurma hayalinde olan Baudouin de beş yüz şövalye ve iki bin yaya ile aynı istikamete doğru yola çıkmış ancak Tankred’den üç gün sonra Gülek Boğazı’na ulaşmıştır. Bölgeye Baudouin’den önce ulaşan Tankred, Türklerin elinde bulunan Tarsus, Adana ve Misis şehirlerini ele geçirmiş ancak ondan daha fazla kuvvetle gelen Baudouin’e buraları teslim etmek durumunda kalmıştır²⁹. Birinci Haçlı Seferi orduları Ereğli’de bulunduğu sırada önce Norman lider Bohemund’un yeğeni Tankred,

27 İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi t-Tarih*, X: 228.

28 Usta, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, 50-51.

29 *Urfa’lı Mateos Vekayi-Nâmesi ve Papaz Grigor’un Zeyli (1136-1162)*, 234-235; Gregory Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, II: 348.

ardından da Godefroi de Bouillon'un kardeşi Baudouin peş peşe ana ordudan ayrılıp Çukurova'ya inmişlerdi. Burada iki lider arasında başlayan hakimiyet mücadelesi Baudouin'in lehine sonuçlanmıştı. Ancak Baudouin, Çukurova'da bulunduğu sırada Urfa'nın Ermeni hakimi Thoros kendisiyle bağlantı kurarak onun ısrarla Urfa'ya gelmesini istemiştir. İbnü'l-Esîr bu konu ile ilgili düşüncesini, "*Frenkler Urfa şehrini ahaliyle muhabereye girerek (mektuplarla) almışlardı, çünkü çoğunluk Ermeniydi ve orada sadece birkaç Müslüman vardı*"³⁰ şeklinde özetlemiştir. Hem Selçuklu hem de Bizans hakimiyetinden kurtularak bağımsızlıklarını ilân etmek niyetinde olan Ermeniler bu amaçlarına ulaşmak için Baudouin'i bir araç olarak görmüşlerdir. İslâm tarihçiler Antakya, Suriye şehri Maâratü'n-Numân ve Kudüs'teki bozgunlar hakkında eserlerinde detaylı bilgiler vermişlerdir. Bunun yanında, İslâm tarihçilerinin Anadolu'daki ilk Haçlı Devleti'nin kurulduğu Urfa (Ruha)'ya karşı da ilgisiz olmalarının nedeni muhtemelen bu bölgenin I. Haçlı Seferi esnasında Hristiyanların elinde olmasındandır. Urfa, bölgenin en önemli ve zengin şehirlerinden biridir. Şehir 1087'de Melikşah döneminde Emir Bozan tarafından fethedilerek, sonrasında Sultan Melikşah'ın kardeşi Tutuş'un hakimiyetine geçmiştir. Tutuş burada bir Türk garnizonu oluşturmakla birlikte, Ermeni halkın idaresini Thoros'a bırakmıştır. Ancak Thoros, Tutuş'un ölümünden sonra Urfa'yı onun oğlu Rıdvan'a teslim etmeyerek hileyle şehri Türklerin elinden almıştır. Thoros, Türklere karşı bağımsızlığını korumak amacıyla Baudouin'i Urfa'ya davet etmiştir. Bununla birlikte Urfa'ya gelen Baudouin'in niyeti Ermenilere yardım etmekten ziyade Ermenilerin hakim olduğu bölgelerde kendi hakimiyetini kurmak idi. Nitekim şehre geldiğinde ortak hakim unvanıyla yönetime dahil olan Baudouin, kısa sürede Thoros'u öldürerek Urfa'nın idaresini ele geçirmiştir. Böylece I. Haçlı Seferi sırasında 10 Mart 1098'de Urfa Haçlı Kontluğu adıyla bilinen Anadolu'daki ilk Haçlı Devleti kurulmuştur³¹. İbnü'l-Kalânîsi Urfa'nın ele geçirilişinden sonra hiçbir açıklama yapmadan olayla ilgili sadece "*Urfa Frenkleri*"nden söz etmiştir³².

30 İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi'l-Tarih*, X: 222.

31 Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)* (Ankara: TTK Yay., 1990), 18.

32 İbnü'l-Kalânîsi, *Zeyl Tarih-i Dimişk*, 50.

Haçlıların ana ordusu ise Ereğli üzerinden, Türkler tarafından terk edilmiş olan Kayseri yönüne ilerlemiş, buradan da güneydoğuya yönelerek Ermenilerin yaşadığı Göksun ve Maraş şehirlerinden geçip Antakya'ya doğru yollarına devam etmişlerdir. Antakya, Bizans-İslâm ticarî ilişkilerinin en önemli mübadele merkezi ve Suriye sınırındaki en müstahkem bölgedir. Bu nedenle Haçlılar maddi ve manevi değerinden dolayı Antakya'yı ele geçirmeden güneye, Filistin'e inmeyi düşünmemişlerdir.

III. Antakya'nın Düşüşü

İslâm tarihçilerinin eserlerinde Antakya'nın elden çıkışı hakkında Urfa şehrine nazaran daha fazla bilgi bulunmaktadır. Bunun sebebi şüphesiz, Antakya'nın çok daha büyük ve stratejik öneme sahip bir şehir olmasındandır.

Antakya, Hıristiyanlık tarihinde önemli bir yere sahip olmasının yanında Hz. Ömer döneminde askerî sınır eyaletinin merkezi olmuş, Araplar ile Bizans arasındaki mücadelelerde de uç şehirlerden biri olarak öne çıkmıştır. 969 yılında Bizans hakimiyetine geçen şehrin Müslüman halkından 20.000 kişi Bizans'a gönderilerek göçe zorlandıktan sonra bunların yerine Hıristiyan nüfus yerleştirilmiştir. Bu dönemde birçok kez Fâtımî Halifeliği tarafından tehdit edilen şehir aynı zamanda Doğu'daki ticarî ürünlerin Batı'ya ulaştırılmasında önemli bir antrepo durumunda olduğundan ticarî olarak da önemini korumuştur³³.

Antakya bölgesine ilk Türk akınları 1064/65 yılında başlamış ancak şehrin fethi Selçuklular döneminde Süleyman b. Kutalmış tarafından 1085 yılında gerçekleşmiştir. Onun ölümüyle şehir Melikşah'ın idaresine geçmiş ve Türkmen Yağısıyan buraya vali olarak tayin edilmiştir. Yağısıyan'a tabi olan halkın büyük bir çoğunluğu Hıristiyan, Rum, Ermeni ve Süryanilerden oluşuyordu. Hıristiyanlara karşı hoşgörülü bir politika izleyen Yağısıyan, Haçlıların şehre yaklaştıkları sırada Hıristiyanların etkisini sınırlandırıcı kararlar almıştır. Öncelikle 1091 yılında meydana gelen büyük depremden sonra tamamen harap olan şehrin

33 Ebru Altan, "Otaçağ'da Antakya (969-1098)," *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına / In Memory of Prof. Dr. Işın Demirkent* içinde, (İstanbul: Dünya Yay., 2008), 323-334.

surlarını tamir ettirerek³⁴ hendekler kazdırmış, ardından da ihanetinden endişe duyduğu bütün Hıristiyan erkekleri tedbir olarak şehirden uzaklaştırmıştır³⁵. Ayrıca Antakya Ortodoks cemaatinin reisi olan patriği de hapse attırmıştır³⁶. Antakya'ya yaklaşan Haçlı ordusunda şehrin büyüklüğü ve güçlü surları ile savunmada surları çevreleyen bataklık araziler, kayalıklar ve uçurumlar karşısında hem dehşet hem de büyük bir hayranlık uyandırmıştır³⁷.

Antakya Valisi Yağısyan Haçlılardan oluşan büyük bir ordunun yaklaşmakta olduğu haberini alınca ilk tedbir olarak kendisine bazı mütefikler aramış, oğlu Şemsülmülk'ü Dımaşk Meliki Dukak'a göndererek yardım sözü almıştır³⁸. Yağısyan'ın ikinci elçisi Musul Atabeyi Kürboğa'ya gitmiş, Kürboğa Antakya'nın kurtarılması için bir ordu göndereceğini bildirmiştir³⁹. Haçlılar çok iyi tahkim edilmiş olan Antakya'yı tamamen kuşatma imkanına sahip olmasalar da, Yağısyan şehrin tamamını muhafaza edecek kuvvete sahip olmadığından Haçlılar mevzi alırken taarruza teşebbüs etmemiştir. Buna rağmen, Haleb ve Dımaşk'tan gelecek olan yardımcı kuvvetleri beklerken küçük birliklerle Haçlılara sürekli saldırılar düzenlemiştir. Antakya önündeki Haçlılar ise bu sırada Anadolu seferine çıkmış olan Bizans İmparatoru Aleksios'tan yardım istemişlerdir. İmparator Aleksios, henüz Haçlıların İstanbul'da buldukları sırada onlara Mısır'da bulunan Şî Fâtimî Halifeliği ile irtibata geçmelerini tavsiye etmiştir. İslâm dünyasının liderliği konusunda Selçukluları rakip olarak gören Fâtimî Halifeliği

34 1091 yılının Eylül ayında Antakya'da meydana gelen şiddetli depremde şehrin büyük bir kısmı harap olmuştur. Surların büyük bir bölümü yıkılmış, kuleler devrilmiş, birçok insan yıkılan evlerin altında can vermiştir, bkz. *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, 177; Aydın Usta, "Haçlı Seferleri Döneminde Suriye ve Filistin'de Meydana Gelen Doğal Afetler," *İslâm Öncesinden Çağdaş Türk Dünyasına Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu'na Armağan* içinde, (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2008), 344.

35 Amin Maalouf, *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri* (İstanbul: Telos Yay., 1997), 39.

36 İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, IX: 227-230.

37 Usta, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, 51-52.

38 İbnü'l-Adîm, *Biyografilerle Selçuklular Tarihi- Buğyetü'l-Taleb fi Tarihi Haleb*, 89.

39 İbnü'l-Adîm, *Zübtetü'l-Haleb min Tarih-i Haleb*, II, neşr. Zekkar, Darü'l-Kütübü'l-Arabiye, (Kahire-Şam, 1997), 130; *Urfalı Mateos Vekayi-Namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, 196.

Türlere karşı Hıristiyan dünyası ile işbirliği içinde olmaya her zaman hazır bulunmuştur. Bu işbirliği teklifi, Haçlılar Antakya önünde buldukları sırada Halife el-Mustali'nin veziri el-Efdal'in gönderdiği elçi tarafından onlara sunulmuştur. Vezir Haçlılara, Selçuklu Devleti'nin aralarında paylaşılmasını teklif etmiştir. Buna göre Franklar kuzey Suriye'yi, Halifelik ise Filistin'i alacaktır. Bu teklife yanaşmayan Haçlılar, elçiyi ordugâhta birkaç hafta misafir ettikten sonra yüklü hediyelerle geri göndermişlerdir⁴⁰.

Antakya'yı kendi idaresi altına almak isteyen Bohemund'un⁴¹ sayesinde Haçlılar, Türklerle irtibatı sağlayacak araçlar bulmuşlardır. Şehirden kaçmış ya da sürülmüş olan Hıristiyanlar hem kuşatmada hem de savunmada mevcut olan boşluklar ve delikler sayesinde sur içindeki yakınlarıyla bağlantı kurmuşlardır. Aynı şekilde şehir içindeki Süryaniler de Bizans ya da Frank hakimiyetini Türk egemenliğine tercih noktasında tereddüt ettiklerinden Haçlı ordugâhındaki haberleri Yağısıyan'a bildirmişlerdir. Bohemund, Antakya surlarını aşamamanın tedirginliği ile Yağısıyan'ın idaresinde "İki Kızkardeş" kulesinin muhafızlığını yapan Firûz adında zırh ustası ve komutan bir Ermeni ile irtibat kurarak şehri hile ile ele geçirmeyi planlamıştır⁴². Erzak istifçiliği yapmasından dolayı Yağısıyan tarafından para cezasına çarptırılan Firûz, intikam duygusuyla hareket ederek eski dindaşlarıyla anlaşma yapmaktan ve şehri teslim edeceğini vaad etmekten çekinmemiştir⁴³. Bohemund Firuz'un Türk olduğunu düşünerek yaptığı anlaşmayı, 11 Eylül 1098'de Papa II. Urbanus'a yazdığı mektupta "*Ben Bohemund, bana şehri teslim edecek bir Türk ile anlaşma yaptım*"⁴⁴ sözleriyle ifade etmiştir. İbnü'l-Kalânisi, Antakya'da yaşanan olaylar hakkında de-

40 Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I: 176.

41 Komnena, *Alexiad*, 334.

42 *Süryani Patrik Mihail'in Vekayinâmesi (1042-1195)*, çev. Hrant D. Andreasyan (Ankara, 1944), 43; Komnena, *Alexiad*, 334.

43 Urfalı Mateos, Firuz'un etnik kökeni hakkında bilgi vermeden onu "*şehrin ileri gelenlerinden birisi*" olarak tarif etmiştir". Bkz. *Urfalı Mateos Vekayi-Namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, 196; Sevim, *Azîmî Tarihi-Selçuklularla İlgili Bölümler*, 31.

44 Özlem Genç ve Harun Korunur, "Antakya'nın Haçlılar Tarafından Ele Geçirilişi", *Studies of the Ottoman Domain VI*, sy. 10 (2016): 70.

taylı bilgiler vermektedir. Eserinde, Frenklerin yaklaştığına dair alınan haberler üzerine, Yağısıyan'ın şehri tahkim ettirdiğini ve Hıristiyan halkı şehirden çıkardığını anlatmaktadır. Ayrıca anlatımlarına Suriye emirlerine takviye ordu için rica mektupları gönderdiğini de eklemiştir⁴⁵. İbnü'l-Kalânîsi'ye göre, Yağısıyan'ın maiyetinde bulunup ona muhalif olan bazı cebecilerin, özellikle de Firûz adındaki ihaneti Antakya'nın düşüşüne zemin hazırlamıştır. Bunlar, Frenklerle işbirliğine girerek şehri teslim etmeyi kabul etmişlerdir. Ele geçirdikleri burçlardan birini para karşılığında Frenklere vermişler ve gece şehre girmelerini sağlamışlardır⁴⁶. Müslümanların şehri geri almak üzere gelişiyle yaşanan Antakya Muharebesi konusunda İbnü'l-Kalânîsi'nin anlatımı çok kapsamlı değildir. Suriye'den beklenen kurtarma ordusunun Frenkleri “*leş yiyecek duruma gelinceye*” kadar kuşattığını belirttikten sonra anlatımını şu şekilde devam ettirmiştir: “...*Frenkler son derece takatsiz düşmüş olmalarına karşın, güç ve sayı bakımından doruktaki İslâm ordularına karşı muharebe düzeninde ileriye atıldılar, Müslüman saflarını yardılar ve birçoğunu çil yavrusu gibi dağıttılar*”⁴⁷. İbnü'l-Kalânîsi savaşın fiilî seyrine ve Haçlı zaferinin sebebine ilişkin hiçbir açıklamada bulunmamasına karşın, Müslümanların sayıca üstün Frenklerin ise açıklıktan takatsiz olduğunu açıkça belirtmiştir. İbnü'l-Kalânîsi'nin çağdaşı olan el-Azîmî ise Antakya'daki yenilgiden dolayı Müslümanları açıkça suçlamaktadır. Onun ifadesi “*Frenkler onların karşısına çıktı. (Frenkler) son derece zayıftı, Müslümanlar ise güçlüydü. Müslümanların yenilmesinin sebebi niyetlerinin kötülüğüydü*” şeklindedir⁴⁸. Buradaki ‘*niyetlerinin kötülüğü*’ ibaresi muhtemelen karşılıklı garez, şüphe ve husumete ya da cihat yoksunluğuna bir göndermedir.

Büyük Selçuklu Sultanı Berkıyruk'un emriyle Musul'dan harekete geçerek Yağısıyan'a yardım etmek üzere Antakya'ya doğru ilerleyen Kürboğa, şehri Haçlılardan temizlemek için Urfa surları önünde üç hafta kaybetmiş, bu durum Haçlıların işine yaramıştır. Bunun yanında, Kürboğa'nın Antakya'ya yaklaştığı haberini alan Haçlılar panikle-

45 İbnü'l-Kalânîsi, *Zeyl Tarih-i Dımeşk*, 42.

46 İbnü'l-Kalânîsi, *Zeyl Tarih-i Dımeşk*, 44-45.

47 İbnü'l-Kalânîsi, *Zeyl Tarih-i Dımeşk*, 46.

48 Sevim, *Azîmî Tarihi-Selçuklularla İlgili Bölümler*, 37.

rek 2 Haziran gecesi Firûz'un şehrin kapılarını açarak Haçlı askerlerini içeri almasıyla Antakya'ya girmeyi başarmışlardır. Haçlılar fidye alınabilecekler dışında,⁴⁹ bütün Türkleri kılıçtan geçirmişler ve evlerini yağmalamışlardır. Gürültüyle uyanan Yağısıyan durumun vahametini anlayınca kendine ait muhafız kuvveti ile birlikte dağlık araziye doğru kaçmış ancak atından düşünce Ermeniler tarafından yakalanarak kesik başı Bohemund'a gönderilmiştir⁵⁰. Yağısıyan'ın oğlu Şemsüddeve soğukkanlılığını yitirmeyerek iç kaleye çıkabildiği en yüksek noktaya kendi sancağını dikmiş iç kaleye ciddi bir saldırıda bulunmuşsa da yaralanarak bir sonuç elde edememiştir.

Haçlılar 3 Haziran 1098'de, dokuz aylık bir kuşatma sürecinden sonra Antakya'ya hakim olmuşlardır. Urfa'dan harekete geçen Kürboğa ise 7 Haziran'da Antakya'ya ulaşarak şehri kuşatmıştır⁵¹. İç kaleden Kürboğa'ya ulakla haber gönderen Şemsüddeve şehir geri alınincaya kadar iç kaleye kumanda etmek istediğini bildirmiş, ancak Kürboğa kaleyi Ahmed b. Mervan'a teslim etmiştir⁵². Mervan birkaç taarruz girişiminde bulunsa da geri püskürtülmüştür. Bununla birlikte şehirde açlık had safhaya ulaşmıştır. İbnü'l-Esîr, Frenklerin zayıf olduğunu ve yiyecek sıkıntısı çektiğini vurgulamıştır. Eserinde bu durumu, "*Frenkler on iki gün boyunca yiyecek hiçbir şey bulamadılar. Bu yüzden zenginler kendi atlarını, fakirler de leş ve ağaç yaprakları yediler*"⁵³ cümleleriyle ifade etmiştir. Kürboğa'nın kuşatması altında iç kaleyi henüz ele geçirememiş olan Haçlılar Bizans İmparatoru Aleksios'tan yardım beklerken, Kürboğa'nın ordusu içinde beyler ve emîrler arasın-

49 Aydın Usta, *Haçlı Seferlerinde Kuşatma* (İstanbul: Yeditepe Yay., 2015), 92.

50 *Urfalı Mateos Vekayi-Namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, 197; Komnena, *Alexiad*, 333-336; İbnü'l-Adîm, *Zübtetü'l-Haleb*, II: 135; Süryani Mihail, *Vekayinâme*, 43; Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac*, II: 339-340.

51 Kürboğa Antakya'ya geldiğinde I. Haçlı seferi temsilcilerine şöyle seslenmiştir: "*Tanrınız ve Hristiyanlığınız bizi ilgilendirmez, kadınlaşmış kavimlerden aldığımız bu ülkeleri istemeniz hayret edilecek bir şeydir. Efendilerinize söyleyiniz, Türk olmak ve dinlerini değiştirmek niyetinde iseler size şehirler verir, dost oluruz. Aksi takdirde hepinizi zincire vurur; Horasan'a sürer ya da öldürürüz*". Bkz. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye* (İstanbul: Boğaziçi Yay., 1999), 134-135.

52 İbnü'l-Adîm, *Zübtetü'l-Haleb*, II, 136; Abdülkerim Özaydın, "Büyük Selçuklu Emîri Kürboğa", *İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (2000): 414.

53 İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi'l-Tarih*, X: 188-189.

da baş gösteren nüfuz mücadeleleri Türk ordusunu içten zayıflatmıştır. Rıdvan, söz verdiği halde gelmemiş, Dukak ise Fâtımîlerin Filistin'e saldırmalarından korktuğu için bir an önce Dımaşk'a dönmek istemiştir. Humus ve Membiç emirleri arasında geçimsizlik ortaya çıkmıştır. Bu şartlar altında otoritesini devam ettirebilmek için orduya sert davranan Kürboğa'nın kuvveti zayıflamış, birçok bey ve emir kuvvetini çekerek ordudan ayrılmış ancak Kürboğa kuşatmadan vazgeçmemiştir. Belirtildiği gibi, Kürboğa'nın ordusunda birçok yerden yardımına gelen birlikler vardır ancak İbnü'l-Esîr'e göre Kürboğa gerekli liderlik becerilerinden yoksun olduğu gibi, kibriyle ve kötü muamelesiyle diğer komutanlarla arasını açmıştır⁵⁴. Nitekim onun ifadeleri “*bunlar (diğer Müslüman komutanlar) içten içe duydukları öfke ile muharebe kızıştığında sırt çevirip terk etmek üzere gizlice anlaştilar*” şeklindedir. Frenkler can güvenliği teminatıyla ayrılmak isteyince, Kürboğa buna izin vermeyip ancak çarpışarak çıkıp gidebileceklerini bildirmiştir.

28 Haziran günü Haçlılar Bohemund'un kumandasında ve altı gruba ayrılmış şekilde savaş nizamında Antakya şehrinin kapılarından dışarı çıkmaya başlamışlardır. Kürboğa'nın kumandanlarından Vessab b. Mahmud Haçlılar üzerine derhal saldırma konusunda ısrar etse de Kürboğa ordunun tamamını tek bir hamlede imha etmek istediğinden bu görüşü kabul etmemiştir. Fakat Frank ordusunun tamamını karşısında görünce de verdiği kararın yanlışlığı karşısında pişmanlık duyarak Haçlılardan müzakere isteğinde bulunmuştur. Müzakere isteğini dikkate almayan Haçlılarla Müslümanlar arasındaki mücadelede, kazanılacak bir zaferin Kürboğa'yı güçlendireceğini düşünen başta Dımaşk Emiri Dukak olmak üzere Artuklu Beyi Sökmen ve Hıms Emirinin de savaş meydanını terk etmeleriyle Kürboğa mağlubiyeti kabul etmiş ve savaş meydanından çekilmiştir. İbnü'l-Esîr Antakya muharebesini küçümsemiş ve Müslüman yenilgisini bir askeri çarpışmaya bağlamamıştır: “... *Epeyce Frenk dışarıya çıkınca ve tek bir tanesi Antakya'da kalmayınca sıkı bir saldırıya geçtiler ve Müslümanlar sırt çevirip kaçtilar. İçlerinden hiçbirisi tek bir kılıç sallamadan, tek bir mızrak fırlatmadan ya da tek bir ok atmadan tam bir yenilgiye uğradılar. Kaçmayı gerektirecek*

54 Aynı yer.

*çarpışma bile olmadı*⁵⁵ şeklinde olayı anlatmıştır. Suriyeli coğrafyacı İbn Şeddâd Antakya’da Müslüman ordusu saflarındaki uyumsuzluğa değinerek, komutanların karşılıklı kuşkularından ve Türklerle Araplar arasındaki ihtilaftan söz etmektedir⁵⁶. İbn Tağriberdi ise, Müslümanların Antakya’daki yenilgisinden Fâtımîleri sorumlu tutmakta ve vezir Efdal’in Fâtımî ordularını Suriyeli komutanlara katılmak üzere göndermemesinden dolayı onu suçlamaktadır. Bu düşüncesini: “*Para ve asker bakımından güçlüyken, orduları göndermemesinin nedenini bilmiyorum. Bütün bunlar olurken Mısır orduları hala yola çıkmak için hazırlanmadı*”⁵⁷ şeklinde özetlemiştir. Antakya’nın kaybedildiğini gören iç kale kumandanı Ahmed b. Mervan şehre bir münadi göndererek teslim olacaklarını bildirmiştir. Antakya’nın düşüşü ile buradaki Türklerin tamamını kılıçtan geçiren Haçlılar, Bohemund’un idaresinde Anadolu’da Antakya Prinkepsliği adıyla ikinci Haçlı Devletini kurma imkânına sahip olmuşlardır. Şüphesiz Antakya’nın ele geçirilişinden sonra Kudüs’e giden yol Haçlılar için açılmıştır.

İbnü’l-Esîr Müslüman yenilgilerini özetlerken “*sultanlar ihtilaf içindeydi ve Frenkler toprakları ele geçirdi*” şeklinde bir ifade kullanmıştır. Diğer taraftan bu düşüncüyü daha kapsamlı bir şekilde ortaya koyan Ebu Şâme: “*Melikşah’ın oğulları Berkyaruk ve Muhammed birbirleriyle dövüştüler ve aralarındaki savaşlar takriben 12 yıl sürdü, sonunda Berkyaruk öldü ve Muhammed’in saltanatı sağlaştı. Bu savaşlar sırasında Frenkler Suriye kıyısında belirerek önce Antakya’yı ve ardından memleketin diğer kesimlerini ele geçirdi*”⁵⁸ diyerek I. Haçlı seferinin Anadolu ve Suriye bölgesindeki Müslümanlar üzerindeki etkileri ile Antakya’yı savunan kuvvetler arasındaki bölünmüşlüğü özetlemiştir.

Ocak 1099’da Antakya’dan hareket eden Haçlılar, civardaki Müslüman şehirlerin bir kısmını silah zoruyla ele geçirip, diğerlerinden de iyi

55 İbnü’l-Esîr, *el-Kamil fi’l-Tarih*, X: 189-190.

56 İbn Şeddâd, *Description de la Syrie du Nord*, çev. A. M. Eddé, (Şam, 1984), 248.

57 İbn Tağriberdi, *Nücumu’z-Zahire*, V, (Kahire, 1939), 147-148.

58 Ebu Şame, *Kitabu’r-Ravzateyn*, I, çev. E. P. Goergens, *Zur Geschichte Salahadins* (Berlin, 1879), 26.

niyet dilekleri ve gerekli erzak takviyesini alarak yürüyüşlerine devam etmişlerdir⁵⁹. Antakya yenilgisinden sonra Haçlılar için Kudüs'e giden yol açılmış ve ilk olarak Halep ile Hama arasında yer alan Suriye şehirlerinden Maâretu'n-Numân Aralık 1098'de Haçlıların eline geçmiştir. Burada Haçlılar tarafından gerçekleştirilen katliamla ilgili İslâm kaynakları detaylı bilgiler vermişlerdir. İbn Kalânîsî "...Frenkler şehri zorla aldı ve her iki taraftan çok sayıda kişi öldürüldü; daha sonra Frenkler güvenlik sözünü verdikleri şehir halkına kalleşçe davrandılar ve buldukları her şeyi yağmaladılar..."⁶⁰ şeklindeki ifadeleriyle Haçlıların can ve mal güvenliği sözü vermelerine rağmen halka zulmettiklerini kaydetmiştir. İbnü'l-Esîr, Maâretu'n-Numân şehrindeki Haçlı katliamları ile ilgili: "Üç gün boyunca Frenkler ahaliyi kılıçtan geçirdiler; yüz binden fazla kişiyi öldürdüler ve birçok kişiyi esir aldılar" şeklinde yorumlamıştır. Şehrin düşüşü ile ilgili en ayrıntılı bilgiler ise Halep'li İbnü'l-Adîm tarafından verilmiştir. Onun ifadeleri: "(Frenkler) çok sayıda kişiyi işkenceyle öldürdüler. İnsanların servetlerini gasp ettiler. İnsanların su (almasını) önlediler ve suyu parayla sattılar. Çoğu kimse susuzluktan öldü. Onlar tarafından gasp edilmeyen bir servet kalmadı. Kasabanın surlarını yıktılar; camilerini ve evlerini yıktılar; minberleri parçaladılar"⁶¹ şeklindedir.

Maâretu'n-Numân'dan sonra Kudüs'e ilerleyen Haçlı orduları Haziran ayı içerisinde buraya ulaşmış ve kuşatma altına alınan şehir 14 Temmuz 1099'da Haçlıların eline geçmiştir. Kudüs'ün Müslümanların elinden çıkışı birçok İslâm kaynağında detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Azîmî "...Ardından Kudüs'e yöneldiler ve onu Mısırlıların elinden aldılar. Şehri zapt eden Godfrey'di. Yahudi Kilisesini (Kenîsâtü'l-Yahud) yıktılar"⁶² şeklinde Kudüs'ün ele geçirilişine kısaca değinmiştir. İbnü'l-Kalânîsî'nin bu konudaki anlatımları biraz daha detaylıdır. O, "Frenkler saldırıya giriştiler ve şehri ele geçirdiler. Bazı şehir sakinleri mabede kaçtı ve bir sürü kişi öldürüldü. Yahudiler sinagogda top-

59 Usta, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, 66.

60 İbnü'l-Kalânîsî, *Zeyl Tarih-i Dımyşk*, 47.

61 Carole Hillenbrand, *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri* (İstanbul: Alfa, 2015), 92.

62 Sevim, *Azîmî Tarihi-Selçuklularla İlgili Bölümler*, 37.

landı ve Frenkler orayı yakarak başlarına yıktı. Mabet can güvenliği teminatıyla bu yılın 22 Şaban (14 Temmuz) günü onlara teslim edildi; ardından İbrahim'in tapınaklarını ve türbesini yıktılar"⁶³ ifadeleriyle Kudüs'te yaşayan Müslüman ve Yahudilerin maruz kaldıkları işkenceleri dile getirmiştir. Şehrin yağma ve talan edilişi hakkındaki diğer bilgiler İbnü'l-Cevzî (ö. 1200)'nin anlatımlarındadır: "...Bu yılın olayları arasında Kudüs'ün Cuma'ya denk gelen 13 Şaban'da Frenkler tarafından ele geçirilişi vardı. Orada 70 bini aşkın Müslümanı öldürdüler. Kubbetü's-Sahrâ'dan her biri 360 bin dirhem değerinde kırk küsur gümüş şamdan aldılar. Kırk Suriye rutlı ağırlığında bir gümüş şamdan aldılar. Yirmi küsur altın kandil, sayısız giyim eşyası ve başka şeyler aldılar"⁶⁴. İbn Müyesser (ö. 1278) tüm bu anlatımlara, Haçlıların Kur'an nüshalarını yaktıklarını eklemiştir⁶⁵. İbnü'l-Esir Haçlıların şamdan ve kandilleri yağmalarını anlattıktan sonra bu anlatımlarına Müslüman din adamlarının öldürüşünü de eklemiştir: "*Frenkler Mescidü'l-Aksâ'da 70 binden fazla kişiyi öldürdüler; bunlar arasında Müslüman imamlardan, din âlimlerinden, yurtlarından kopup gelerek kutsal mekânın civarında yaşayan sofulardan ve zahitlerden oluşan geniş bir topluluk vardı*"⁶⁶. 1099 yılında Kudüs'ün ele geçirilmesinin ardından görevini tamamladığını düşünen Haçlıların büyük bir kısmı Avrupa'ya dönmüştür. Ancak bunların yolculukları ile anlattıkları hikayeler, yeni bir sefere çıkılması konusunda istek uyandırmış, bunun yanında Ortadoğu'da kalan Haçlıların varlıklarını sürdürebilmeleri ve hakimiyet alanlarını genişletebilmeleri, batıdan gelecek yeni takviye güç ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. 1100 yılında Fransa'nın çeşitli şehirlerindeki konsillerde yapılan çağrılar sonuç vermiş ve neticede Lombardlar, Fransızlar ve Almanlardan oluşan üç ordu birbiri adına İstanbul'a doğru harekete geçmiştir⁶⁷.

I. Haçlı Seferi sırasındaki edindikleri tecrübelerden hareketle I. Kılıç Arslan komutasındaki Selçuklular, Danişmendli Beyi Gümüştegin,

63 İbnü'l-Kalânîsî, *Zeyl Tarih-i Dımışk*, 48.

64 İbnü'l-Cevzî, *el-muntazam fi tarihu'l-mülük ve'l-umem*, IX: 108.

65 Hillenbrand, *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*, 93.

66 İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, X: 192.

67 Usta, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, 71-72.

Halep Meliki Rıdvan ve Harran Emiri Karaca'nın kuvvetleri ile 1101 yılında Lombardlar, Fransızlar ve Almanlardan oluşan üç büyük Haçlı ordusunu Merzifon, Konya ve Ereğli dolaylarında mağlup etmişlerdir. Birinci Haçlı Seferi sonunda Kudüs'te kurulan Haçlı Krallığına destek sağlamak için Doğu'ya gönderilen üç büyük Haçlı ordusu 1101 yılında Anadolu'ya girmiştir. Lombardlar, Almanlar ve Fransızlar Niksar'da Danişmendli esaretinde olduğunu öğrenince Kudüs'e gitmekten vazgeçip İznik ve Ankara üzerinden Niksar'a gitmeye karar vermiştir. I. Kılıç Arslan yardıma çağırdığı Danişmendli Beyi Gümüştigin, Halep Meliki Rıdvan ve Harran Emiri Karaca'nın kuvvetleriyle birleşerek Haçlıları kendi istediği bölgeye çekmeyi ve sonra saldırıya geçmeyi planladığından, bu ordu Çankırı'ya gelinceye kadar ciddi bir müdahale ile karşılaşmamıştır⁶⁸. Çankırı'dan itibaren Haçlıları yakın takibe alan sultan, yol boyunca orduyu oklarıyla taciz ederek gerilla taktiği ile gücünü kırmaya çalışmıştır. Haçlı ordusu Merzifon yakınlarındaki ovaya yaklaştığında ordunun iyice güçten düştüğünü anlayan sultan ordugâhı tamamen kuşatarak Haçlıları aç ve susuz bırakınca Haçlılar Türklerle meydan savaşına girmek zorunda kalmışlar ve neticede ordunun büyük bir kısmı Selçuklu askerleri tarafından imha edilmiştir. Fransızlardan oluşan ve Ankara üzerinden Konya'ya ilerleyen ikinci ordu bir gün boyunca şehre hücum etmiş, ancak şiddetli bir direnişle karşılaşınca Konya'dan ayrılmak zorunda kalmıştır⁶⁹. Yine Fransız ve Almanlardan oluşan ve sayıları yüz binleri aşan üçüncü ordu Anadolu'ya girdiğinde Selçuklu Sultanı Akşehir, Konya ve Ereğli'yi tedbir olarak boşaltmıştır. Konya'ya ulaşan Haçlılar, şehrin halkının bütün taşınabilir mallarıyla birlikte dağlara kaçmış olmalarından dolayı burayı tamamen terk edilmiş halde bulmuşlardır⁷⁰. Haçlı kaynaklarının ifadelerine göre şehrin kenarında bulunan Meram bahçeleri yorgun Haçlıları adeta kendinden geçirmiştir. Yeniden güçlenmek için burada birkaç gün kaldıktan sonra

68 Bütün Türk kuvvetleri ile Selçuklu ordusunun toplam sayısı 20.000, Haçlı ordusunun sayısı ise yaklaşık 200.000 kişidir. Detaylı bilgi için bkz. Ebru Altan, "Anadolu'da Haçlılara Karşı Savaş (1097-1190)," *Tarih Dergisi*, sy. 47 (2008), (İstanbul, 2009), 97.

69 Işın Demirkent, "1101 Yılı Haçlı Seferleri," *Prof. Dr. Fikret Işıltan'a 80. Doğumyılı Armağanı* içinde (İstanbul, 1995), 44.

70 Ergin Ayan, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği, Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar* (İstanbul: Ötüken Yay., 2016), Fasil XVIII.

Konya yakınlarında oturan küçük bir Ermeni kolonisinin tavsiyesiyle Haçlı birlikleri verimli Ereğli vadisine doğru harekete geçmişlerdir⁷¹. Haçlıları Akgöl (Olos) Ovası'na ulaştıklarında, Kayseri Emîri Hasan ve Danişmendli Emîrinin de içinde bulunduğu Sultan Kılıç Arslan'ın kumandasında göl -ırmak kenarında pusuda bekleyen bir Türk ordusu karşılaşmış, 5 Eylül 1101'de savaş alanındaki Haçlıların büyük bir kısmı kılıçtan geçirilmiştir⁷². Dönemin İslâm Tarihi kaynaklarında Selçukluların Haçlılara yönelik hareketleri övülmekle birlikte Bağdat'ta bulunan Abbasi halifesinin yardım için herhangi bir girişimde bulunmadığı da kaynaklara yansımıştır. İbnü'l-Cevzî 1097-98 yılını, yani Kudüs'ün düşüşünden önceki yılı anlatırken şu notu düşer: “*Frenklerle karşı savaşa tutuşulması yönünde birçok çağrı vardı ve her yerde şikâyetler çoğalmaktaydı*”. Aynı kaynaktan Sultan Berkıyaruğ'un emri üzerine komutanların toplandığı “*ama bu kararlılığın daha sonra sön- düğü*” belirtilmiştir⁷³.

Sonuç

Avrupa'da 1095 yılında Papa II. Urbanus tarafından tasarlanarak ilân edilmiş olan Haçlı Seferleri, Bizans Devleti'nden gelen yardım talepleri ile birleştirilerek “*Batı Hıristiyanlığının bir görevi*” olarak görünüşte “*Hıristiyan doğuyu kurtarmak*” üzere planlanmıştır. Bu seferi doğuran sebepler çeşitli olmakla birlikte asıl olarak “*Kutsal Toprakları Kurtarmak*” sloganıyla düzenlenen Haçlı Seferi için çağrı yapılırken dinî motifler kullanılmış böylece hareketin ardındaki siyasi hedefler de kamufle edilmiştir. Müslüman dünyasını -tabiri caizse- ani bir baskınla sarsan I. Haçlı Seferinin gerçek nedeninin İslâm dünyası tarafından tam olarak kavranamadığı İbnü'l-Kalânîsî, el-Azîmî, İbnü'l-Esir ve en-Nüveyrî'nin eserlerinden net bir şekilde anlaşılmaktadır. İslâm dünyasında Haçlılara karşı Anadolu'da ilk mücadeleyi veren henüz devletleşme sürecinde olan Türkiye Selçuklularıdır. Başkent İznik

71 *Anonymi Gesta Francorum et Aliorum Hierosolimitorum*, X/4: 214.

72 Urfalı Mateos'un eserinde o günün Hıristiyanlar için korkunç bir felaket günü olduğunu ve muharebede bütün ovanın kanla sulandığını anlatmıştır. Bkz. *Urfalı Mateos Vekayi-Namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, 218.

73 İbnü'l-Cevzî, *el-muntazam fi tarihi'l-mülük ve'l-umem* (Haydarabad, 1940), IX: 105.

merkezli kurulmuş olan bu devlet, çeşitli Anadolu Beylikleri ile mücadele halinde olduğundan dönemin sultanı I. İzzeddin Kılıç Arslan Haçlı ordularına hazırlıksız yakalanmıştır. Sultan buna rağmen Haçlı ordularının güneye inişlerini engellemek için büyük çaba sarf etmiş, ancak 1097 yılında başkent İznik'in düşüşü, ardından da Dorylaison Muharebesi'ndeki yenilgi ile büyük kayıplar vermiştir. Haçlıların Anadolu'nun güneyine inişiyle Anadolu'da iki yeni Hıristiyan devleti kurulmuştur. Bunlar, Baudouin de Boulogne tarafından kurulan Urfa Haçlı Kontluğu (1098-1144) ve şehri aldıktan sonra Bohemund'un Bizans imparatoruna teslim etmeyi reddetmesinin sonucunda ortaya çıkan Antakya Prinkepsliği (1098-1268)'dir. Neticede “*tuhaf ve beklenmedik bir düşman*” olarak tasvir edilen Haçlıların Anadolu'daki ilk seferi Selçukluların başarısızlığı ile sonuçlanmış ve İslam dünyasında etkili bir biçimde hissedilmiştir.

Kaynakça

- Altan, Ebru. "Haçlı Ordularının Anadolu'da Geçtiği Yollar." *Belleten* LXV, sy. 243 (2001): 571-582.
- . "Birinci Haçlı Seferi'nin Bir Görgü Tanığı: Fulcherius Carnotensis," *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* (2001-2002), Prof. Dr. İsmet Miroğlu Hatıra Sayısı, sy. 37 (2002): 45-49.
- . "Anadolu'da Haçlılara Karşı Savaş (1097-1190)," *Tarih Dergisi*, sy. 47 (2008), (İstanbul, 2009): 75-104.
- . "Ortaçağ'da Antakya (969-1098)." Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına / In Memory of Prof. Dr. Işın Demirkent içinde, 323-334. İstanbul: Dünya Yay., 2008.
- Anonymi Gesta Francorum et Aliorum Hierosolimitorum*. Neşreden H. Hagenmeyer. Heidelberg, 1890.
- Ayan, Ergin. *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği, Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar*. İstanbul: Ötüken Yay., 2016, Fasıl XVIII.
- Demirkent, Işın. *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)*. Ankara: TTK Yay., 1990.
- . "Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri," *Tarih Dergisi*, Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Hatıra Sayısı, sy. 35 (1994): 65-78.
- . "1101 Yılı Haçlı Seferleri." Prof. Dr. Fikret Işıltan'a 80. Doğumyılı Armağanı içinde, 17-57. İstanbul, 1995.
- Fulcher of Chartres. *A History of the expedition to Jerusalem 1095-1127*. Çeviren Frances Rita Ryan. Knoxville, 1969.
- Genç, Özlem ve Harun Korunur. "Antakya'nın Haçlılar Tarafından Ele Geçirilişi," *Studies of the Ottoman Domain* VI, sy. 10 (2016): 60-83.
- Gregory Abu'l-Farac, Abu'l-Farac Tarihi*,. Çeviren Ö. Rıza Doğrul. II. Cilt. Ankara: TTK Yay., 1999.
- Hillenbrand, Carole. *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*. İstanbul: Alfa, 2015.
- İbn Şeddâd. *Description de la Syrie du Nord*. Çeviren A. M. Eddé. Şam, 1984.

- İbn Tağrıberdî. *Nücûmu 'z-Zahire*. V. Cilt. Kahire, 1939.
- İbnü'l-Adîm, *Biyografilerle Selçuklular Tarihi- Buğyetü 't-Taleb fi Tarihi Haleb*. Çeviren Ali Sevim. Ankara: TTK Yay., 1989.
- İbnü'l-Adîm, *Zübtetü 'l-Haleb min Tarih-i Haleb*. Neşreden S. Zekkar, Darü'l-Küttabü'l Arabiye, II. Cilt. Kahire-Şam, 1997.
- İbnü'l-Cevzi. *El-muntazam fi tarihu 'l-mülük ve 'l-umem*. IX. Cilt. Haydarabad, 1940.
- İbnü'l-Esîr. *El-Kamil fi 't-Tarih*. Çeviren Ahmet Ağırakça, Abdülkerim Özaydın ve Mertol Tulum. X. Cilt. İstanbul, 1987.
- İbnü'l-Kalânîsî. *Zeyl Tarih-i Dımişk (The Damascus Chronicle of the Crusades)*. Çeviren H. A. R. Gibb, II. Cilt. Cambridge, 1971.
- Komnena, Anna. *Alexiad*. Çeviren Bilge Umar. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1996.
- Küçüksipahioğlu, Birsal. *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi*. İstanbul, 2007.
- "Sultan I. Kılıç Arslan'ın Eskişehir Yakınında Haçlılara Karşı Büyük Mücadelesi: Doylaion Savaşı (1 Temmuz 1097)," *Tarih ve Uygarlık İstanbul Dergisi*, sy. 4 (2013): 135-144.
- Nersessian, Sirarpie Der. *The Armenians*. London, 1969.
- Özaydın, Abdülkerim. "Büyük Selçuklu Emîri Kürboğa," *İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (2000): 405-421.
- Runciman, Steven. *Haçlı Seferleri Tarihi*. Çeviren Fikret Işıltan. I. Cilt. Ankara, 1986.
- Sevim, Ali. *Azîmî Tarihi-Selçuklularla İlgili Bölümler*. Ankara: TTK Yay., 2006.
- Süryani Patrik Mihail'in Vekayinâmesi (1042-1195)*. Çeviren Hrant D. Andreasyan. Ankara, 1944.
- Şame, Ebu. *Kitabu'r-Ravzateyn*. Çeviren E. P. Goergens, Zur Geschichte Salahadins. I. Cilt. Berlin, 1879.
- Şihâb ed-Dîn Ahmed b. 'Abd el-Vehhâb en-Nuveyrî, *Nihâyet el-Ereb fi Funûn el-Edeb*, XXVIII, Tah. Necîb Mustafa Fevâz-Hikmet Kaşlî Fevvez. Beyrut, 2004.

- Turan, Osman. *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Boğaziçi Yay., 1999.
- Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*. Çeviren Hrant D. Andreasyan. Ankara: TTK Yay., 2000.
- Usta, Aydın. "Haçlı Seferleri Döneminde Suriye ve Filistin'de Meydana Gelen Doğal Âfetler." *İslâm Öncesinden Çağdaş Türk Dünyasına Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu'na Armağan* içinde, 343-365. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2008.
- . *Haçlı Seferlerinde Kuşatma*. İstanbul: Yeditepe Yay., 2015.
- . *Müslüman-Haçlı İttifakları, Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*. İstanbul: Yeditepe Yay., 2008.
- Vasiliev, Alexander A. *History of the Byzantine Empire 324-1453 Volume II*. Madison: The University of Wisconsin Press, 1952.

